

Zsidók, konzervatívok, próféták*

|

Tamás Gáspár Miklós

(Előzetes megjegyzés. – A kérdés, hogy zsidók lehetnek-e, legyenek-e konzervatívok, nem kérdés. A legfontosabb amerikai neokonzervatív folyóirat, a Commentary egyben az Amerikai Zsidó Bizottság hivatalos sajtószerve, az amerikai és brit neokonzervativizmus fő ideológusai kevés kivétellel mind zsidók. A magyar neokonzervativizmus kezdeményezői között is akad zsidó vagy zsidó eredetű ember. Az, hogy néhány exkommunista antiszemita Magyarországon „konzervatív”-nak nevezi magát, az érdektelen provinciális részjelenség – a nacionálbolsevik örökség része, amelynek vannak német és orosz eszmetörténeti összefüggései –, de persze magyarázza azt, hogy a magyar zsidók és a zsidó magyarok óvakodnak ettől a címkétől, amelyet a baloldali rasszizmus és sovinizmus meglehetősen sikerrel sajátított ki magának. Ám ez csak mulékony helyi epizód.)

A huszadik század volt – a Templom lerombolása óta először – a zsidó évszázad. A zsidók példátlan, az európai modernséget meghatározó kulturális-tudományos teljesítménye és politikai radikalizmusa, majd az európai zsidóság kiirtása (a második világháború centrális eseménye, nem is olyan titkos lényege), Izrael állam megalapítása és védelme a szovjet tömb által támogatott arab hadseregekkel és gerillákkal szemben: ez a három, részben összefüggő fejlemény a zsidóságot a világtörténelem tengelyébe állította, annyira, mint a zsidók vallási elkülönöződése – közismertebb nevén: a keresztyénség kialakulása – óta soha.

A zsidókat váltakozva nevezték a fölvilágosodás, a kiváltképpen hitbuzgalom, a szocializmus és a kapitalizmus reprezentatív képviselőinek, ihletőinek és áldozatainak. A vita fölösleges: mindezek az állítások igazak. A modernség tragédiájának főszereplői zsidók. Sokba került ez a gettóból a semmibe kilökött zsidó népnek.

A Soá, a vészkorszak arra kényszerítette a maradék zsidóságot, hogy önmagát mint az „antiszemitizmus” és az „Auschwitz” nevű szindrómák alárendelt mozzanatát szemlélje. De nyugodtan mondhatunk „európai” helyett magyar zsidóságot, hiszen Magyarország az egyetlen európai ország, ahol még van kulturálisan asszimilált, politikailag hazafias, társadalmilag befolyásos zsidó közösség

. Az a szerep, amelyet a zsidó értelmiség ma játszik a demokratikus Magyarországon, hasonlít arra, amelyet a század első harmadában játszott Németországban és Ausztriában és a második világháború után az Egyesült Államokban – de a kontinensen ma egyedül áll: ez 1944 viszonylag szerencsés történelmi véletlenének köszönhető. Nem a csendőrökön, a nyilasokon és a német nácikon múlt... A miénknél történetileg fontosabb német, osztrák, lengyel zsidóság nincs többé. A számszerűen talán némileg nagyobb francia és brit zsidóság kevésbé asszimilált, öntudatosabban (új) bevándorló: a magyar zsidóság épp olyan, mint a húszas években, bár lélekszáma ötöde a korábbinak, de még mindig az asszimiláció kalandját éli. Mi volna a mai magyar irodalom Nádas Péter, Kertész Imre, Petri György, Konrád György, Kornis Mihály, Spiró György, Orbán Ottó, Márton László, Lengyel Péter, Gergely Ágnes, Balla Zsófia stb. stb. nélkül? Ezt egyetlen más nemzeti kultúráról sem mondhatjuk ma el. Magyar sajátosság.

A magyar zsidóságot – részleges megmaradása miatt – az 1945 előtti és az 1945 utáni kérdések egyaránt foglalkoztatják. S ennek folytán az egész magyar társadalmat is. Az első szabad választások (1990) alatt föltört, a fontos zsidó elemeket tartalmazó és az antiszemitizmussal szembeszálló SZDSZ körül viharzó zsidógyűlésben szintén 1945 előtti és utáni elemek keveredtek. Ez is egyedülálló. (A lengyel, cseh, szlovák, román, horvát antiszemitizmussal nem érdemes foglalkozni: ezekben az országokban gyakorlatilag nincsenek zsidók.) Három-négy évig ekörül forgott a Magyar Köztársaság közéleté. Ilyen mértékben ez egyik új demokráciára sem volt jellemző.

Mindez, bármennyire sajnálatos és érdekes, nem változtat azon, hogy a zsidó kérdés azonosítása az antiszemitizmus problémájával elavult, időszerűtlen (és soha nem volt helyes).

Mivel azonban életemben először írok zsidó lapba – és ezt megtiszteltetésnek veszem, büszke vagyok rá, és hálás a lehetőségért –, mielőtt még rátérnék voltaképpen tárgyamra, mondanom kell (ismerve a kontextust) néhány szót.

Boldogult édesanyám, Isten nyugosztalja, zsidó volt, a nagyváradi ortodox kántor lánya. Anyai nagyanyámat Auschwitzban gyilkolták meg. Én protestáns keresztyén vagyok és konzervatív magyar patrióta. Mindenekelőtt azonban persze: filozófiával bajlódó ember.

Mindezek a talán nem túl fontos életrajzi tények csak azért említetnek itt meg, mert befolyásolják azt, amit mondandó vagyok. Áthatják azt is, amit ritkán tapasztalok Kelet-Európában, s ami fölbátorít arra, hogy tudatlanságom ellenére (szégyenszemre nem tudok héberül olvasni) meg merjek itt szólalni: s ez mély szeretetem a zsidó nép iránt. Elég sokszor olvastam a gyalázatos frázist: a filozemitizmus épp olyan elfogultság, mint az antiszemitizmus – mintha a szeretet egyenértékű volna a gyűlölettel. A zsidók iránti szeretetem és olthatatlan érdeklődésem nyilván nem a rokonszenvező idegené: részben, hála az égnek, magam is zsidó vagyok

, mindig zsidók között (is) éltem, és életemben egyre nagyobb szerepet játszanak a prófétai könyvek, a qumráni és a Nag Hammadi-i tekercsek és a

Q

** : ezek a könyvek nem azért kedvesek számomra, mert a zsidó nép génuszát fejezik ki

, hanem mert igazak. Mégiscsak zsidó könyvek ezek – a Q is az –, és a hangjuk és a szenvedélyük meg-megszólal egy-egy huszadik századi könyvben, nem csak zsidó írókéban, bár leggyakrabban ott, amiről szívdobbanással, kiszáradó torokkal érzem meg (s definiálni aligha tudnám): ez a zsidó hang, a prófétai szigor hangja.

Karl Kraus, Franz Kafka, Ludwig Wittgenstein, Simone Weil, Walter Benjamin – ők nem voltak „j ó zsidók”

. Franz Rosenzweig viszont talán nagyon is jó zsidó volt, de őt nem mindig értem. Edmond Jabés, aki olyan nagy, mint Dante. Paul Celan. Nelly Sachs. Leo Strauss. Ők jutnak eszembe, amikor a Szombat által fölادott leckét próbálom megoldani. Náluk, bennük szólal meg az a „zsidó hang”, amely annyira drága nekem, amely annyira vonz – és amely heves, tüzes-jeges szigorával megijeszt.

Ezek az írók egytől egyig a fölvilágosodás, a világi humanizmus, az utilitárius szabadelvűség ellenségei voltak, akár két nagy (zsidógyűlölő és nácibarát) kortársuk: Martin Heidegger és Carl Schmitt, akiknek a műveiben itt-ott meg-megcsendül az a „zsidó hang”, amelyről beszélek. Természetesen ez volt a „korszellem” a pokoli és lenyűgöző húszas-harmincas években, de úgy érzem, az a korszellem – a maga múlandó és veszedelmes esetlegességeivel – alkalmat szolgáltatott ennek a hangnak, hogy megszólaljon: az én kedves tizenkilencedik századom józansága és méltányossága ezt nem tette lehetővé. A nagy lázadók és kiteszítottak (Marx, Stirner, Bakunyin, Nietzsche, Freud, Sorel) és forradalmár utódaik (Landauer, Trockij, Gramsci, a fiatal Lukács, a fiatal Bloch, Bataille), a francia-zsidó szociálkonzervatívok (Durkheim, Halbwachs, Mauss, Lévy-Bruhl) mind a fölvilágosodás ellen lázadtak a Rousseau mutatta úton, de most nem rájuk gondolok.

Kafkát, Simone Weilt, Heideggert, Leo Strausst egyaránt konzervatívnak nevezik (persze nem az angolszász liberális-konzervatív hagyományban), és ha az antiliberalizmus és a forradalmisággal szembeni ambivalens székszis teszi a konzervatívot, hát akkor azok.

De ez felületes dolog.

A konzervatív – mindenféle konzervatív – azt mondja, hogy a hozzáférhető, eleven hagyomány, úgy ahogy van, értékes. A konzervatív szerint a hagyomány (a mítosz, a kultusz, a rítus) racionális bírálata azért hibás, mert racionális és mert bírálat. Épp úgy téves, mintha egy molekuláris biológiai szakcikkben egy novella epikai koherenciáját kérnék számon, vagy mintha fölpanaszolnánk, hogy valamely regény szociológiai mintavétele nem reprezentatív. A konzervatív számára a hagyomány racionális bírálata nem hamis, hanem vagy értelmetlen, vagy irreleváns.

A helyes magatartás – a konzervatív szerint – a hagyománnyal szemben az áhítat és a gyakorlás. A valláson belül egyszerűen nem helyes megkérdeznünk, van-e Isten (ezért nevezi a Biblia a kérdezőt bolondnak). Ugyan helyes lehet máskülönben megkérdeznünk, van-e Isten, de akkor már nem vagyunk a valláson belül. Kérdés azonban, érdemes-e föltennünk ezt a kérdést a valláson kívül, ahol Isten léte vagy nemléte meglehetősen közömbös.

Ha nem akarjuk – mondja a konzervatív –, hogy életünk a születési véletlen kiszabta pillanat pusztá függvénye legyen, ha kapcsolatban akarunk maradni a múlttal, ha közünk van ükeinkhöz és ivadéainkhoz, akkor meg kell tartanunk a szertartásokat, sok kérdezősködés nélkül, bízva (vizsgálódást félretéve) a közös tapasztalatban. Nyilván ezért megy el sok agnosztikus az istentiszteletre (s ebben például a rabbinikus-haláhikus közösség már nem háborgatja, követvén Pascal bölcs tanácsát). A hit majd megjön. A szerelem majd megjön – mondta régente a házasságközvetítő meg a nagynéni a zokogó menyasszonynak . És a nagynéninek gyakrabban volt igaza, mint gondolnánk.

A konzervatív nem azért gondolja a hagyományról, hogy jó, mert azt gondolja, hogy föltétlenül jó, hanem azért, mert azt gondolja, hogy: hagyomány – más szavakkal: a hagyománynak nem az erkölcsi, hanem a társias-társadalmi funkcióját tartja nagyra. És tudja, hogy a racionális-morális kérdezősködés anélkül zúzhatja szét a hagyomány értékes szövedékét, hogy bármi releváns fölismeréssel állna elő, legföljebb avval a nem túl váratlan állítással, hogy – teszem azt – a Teremtés története tudományosan nem helytálló. Hát persze, hogy nem helytálló. Nem tudományos elmélet hiszen.

Az olvasó megfigyelhette ebből a leírásból, hogy a konzervatív álláspont nem pusztán nem racionalista (ez várható volt), de nem is vallásos.

Ez sokféle vallásos tradícióval szemben nem okoz gondot, de a prófétai hagyománnyal szemben igen.

Fölhoznék másik példát – a szívemhez közel állót –, a hazaszeretetét, amely megvilágíthatja (a legismertebb és agyonvitatottabb anyagon) a konzervativizmus dilemmáit. Meglehetősen világosnak látszik, hogy a hazánkat nem választjuk (illetve csak új hazát választunk – mint a vallásüldözés elől menekülő puritánok Amerikát vagy némely zsidók Izraelt –, de óhazát nem). Többnyire beleszületünk valamely politikai közösségbe, amely olyan, amilyen, zsarnoki vagy szabad, művelt vagy közönséges, szelíd vagy brutális, bizakodó vagy cinikus. Ez a sorshelyzet nem választássá, hanem elkötelezettséggé nő. Különleges szolidaritást érzünk honfitársainkkal

szemben, a kötelező törvénytiszteleten túl önként is meghajlunk a haza intézményeinek tekintélye előtt – ez az a polgári áhítat, amelynek indítéka nem az önérték, még csak nem is a közérdek, hanem a szeretet.

A szeretet – habár jó – közvetlenül nem erkölcsi természetű. Az apa szereti rossz gyerekeit, az elfogult szerelmes (vagy barát) a jellemtelen „választottját”. De a szeretet (amely soha nem választott) nem törli el az erkölcsi meghatározottságokat: a szeretet nem teszi jóvá azt, ami gonosz.

Mi történik akkor, ha a szeretett ország kormányzata gonosz, üldözi, bántja, megalázza, kisemmizi a honpolgárokat vagy némely csoportjukat? A konzervativizmusnak erre nincs válasza – legfőljebb kételkedik a magasabb „természetjogi” megfontolások érvényében, amelyek kérdőre vonják a hagyományt és a létező intézményes rendet (ez a lényege ma a First Things jobboldali katolikus forradalmárai és a valódi konzervatívok vitájának az Egyesült Államokban). A hazaszeretet politikai érzés, és nem független az ország jogi, politikai és morális viszonyaitól.

Csipetnyi lojalitást sem éreztem a törvénytelen, zsarnoki és ostoba Román Szocialista Köztársaság, majd a Magyar Népköztársaság iránt – bár amikor 1979-ben megkaptuk a magyar állampolgárságot, jól becsíptünk és piros-fehér-zöld papírzászlócskákkal végigbandukoltunk a közönyös Nagykörúton. Mégsem éreztem áhítatot a VII. kerületi tanács termeiben. Despotikus és igazságtalan államok polgárai áthelyezik szeretetüket mindenféle elvontságokba („a” magyarság, „a” magyar kultúra – politikai vonatkozásoktól elvonatkoztatva).

Ahol nincs (a szó kanti értelmében) respublika, ott nincs honpolgár, tehát a szó igazi értelmében vett hazaszeretet sem lehet, legfőljebb valami artikulálatlan, másnapos, büntudatos ragaszkodás. Valamihez, ami nem jó, de amitől nem bírunk szabadulni. A konzervatív mit tehet? Ellentmond önmagának és hobbes-i logikájának, és azt mondja: ez nem az a tradíció, ez hamis, nem hiteles, megerőszakolt (ezt mondja a szíve szerint konzervatív Szoltsenyicin a szovjet-orosz bolsevik hagyományról, e legoroszabb alkotásról: s evvel máris nem konzervatív, hiszen erkölcsi kritériumok szerint válogat a nemzeti hagyomány elemei között).

Vagy pedig azt mondja: a gonosz hagyomány is a hagyományom, mert az enyém (ezt mondja a pusztán az eszével konzervatív Alekszandr Zinovjev, aki egyrészt a hiperracionalista következetessége miatt nem konzervatív, másrészt azért nem, mert képes azt gondolni a hagyományról, hogy gonosz lehet, mégis nagy és a miénk – mint a másik nagy és sötét álkonzervatív nacionálbolsevik, korunk legnagyobb és legveszedelmesebb történetírója, Ernst Nolte).

A zsidó prófétai hagyomány másként vélekedik erről – s bár a talmudi-rabbinikus judaizmus és a római katolicizmus, a görögkeleti ortodoxia csakugyan konzervatív, kiváltva evvel az eretnek lázadásokat, amelyek zsidó, keresztyén s olyik iszlám variánsai is deuteró-Ésaiás utódai mind. A prófétákat, ha jól látom, az igazság és az igazságosság foglalkoztatja. Ésaiás 40 foglalja össze a legjobban ezt a hagyományt. A völgyek fölemelkednek, a hegyek

lesüllyednek. A test múlandó, de az Úr igéje örökkévaló. A nemzetségek Ő előtté mind semmi. A földi állandóságra való törekvés hívságos. A hatalom semmi. A földi művek semmit sem érnek. Csak az Úr valóságos. Csak a hit számít és ad szárnyakat.

A Q sem mondja ezt különben. Tamás evangélioma sem. De mind a prófétáktól tanultak.

A prófétikus hagyomány szekuláris fordítása nihilizmushoz vezet, a konzervatív Misnáé és Midrásé persze nem: a kultusz a konzervatív mű, nem a hit. A begyakorlás, nem a megtérés. A tanulás, nem a látomás.

Igen-igen, de a zsidó hang mégis a prófétai hang. Senki, csak Franz Kafka látta az aprólékos, kultikus, alázatos „hitközségi” tradíciót, a Schul tradícióját a próféták felől. S mivel azt nézte (negatíve), azért megmaradt – épp csak hogy – konzervatívnak. De erre az észvesztő egyensúlyozásra csak a legkiválóbb művész képes.
Mit mond Ésaiás?

Itt a földön az igazságosság minden. Minden gőg (azaz egyenlőtlenség, civilizáció, politikai hatalom) elpusztul, az Úr keze lesújt rá – az igazságosság csak előtörténet, amelyből belépünk az igaz történetbe , amelyben felebarátaink már nem látszanak, csak az Isten.

A próféták földi fordítása persze: forradalom. De ez a politikai fordítás lehetetlen. Parasztforradalom, szocializmus, cionizmus: ezek mind hamisítványok. Hősies félreértések, valószínűleg elkerülhetetlenek.

Zsidó vagy keresztyén konzervativizmus: ezek lehetetlenségek. Jézus nem a „családi értékek” mellett „szállt síkra”, hanem a szüzesség mellett. Nem kiegyensúlyozott, decens, derekas világot akart, hanem semmilyen világot se: a világ végét.

A próféták a világ végén találkoznak Istennel.

A konzervatív meg akarja tartani az „életvilágot”, a hazát, a közösséget, a hagyományt, a családot, a kultúrát, a múltat, amelyet gyöngéden szeret. A szocialista vagy az anarchista elveti mindezt, új világot óhajt, tündöklő, bátor, szabad, zabolátlan jövőt, amelyet gyöngéden szeret – és persze a hasonlóképpen vágyakozó lázadók közösségét, amelyet gyöngéden szeret.

A zsidó próféta szánja, siratja a népet, de szeretni csak Istent szereti. Az Írás mindenfajta érzést ismer. De nem kétséges, melyik az igazi. A törvényeket, a krónikákat lehet szekularizálni. A prófétákat – végső soron – nem.

Éppen ezért vallástalan zsidók lehetnek konzervatívok: a szokásrend és a hagyomány a konzervativizmusban szentesül.

A zsidó/keresztyén vallásosság inkább összefér a fölvilágosító (esetleg kantiánus) szabadelvűséggel, hiszen ez békén hagyja a vallásos hitet, nem akarja szociálisan integrálni,

zárójelbe teszi politikai relevanciáját. A „szabad egyház szabad államban” követelése (amely először nem a magyar szabad demokratáknak, hanem a liberális katolikus Montalambert grófnak, Eötvös báró barátjának és Lord Acton eszmetársának a jelszava volt) a biblikus hitet a szabad individuumhoz köti; a vallás az egyéni lelkiismeret és szabad döntés ügye a liberális-alkotmányos jogállamokban – az intézményes kényszerrel alátámasztott kötelesség világa másutt húzódik, eredete pedig pogány: római. A hit a liberális társadalomban afféle zöldellő pázsit Micráim kőfalai között.

A prófétai hit forradalmi: ezért az igazi zsidók a jobb- és a baloldalon mind forradalmárok. A zsidó békétlenség eredete nem genetikai, hanem szellemi.

Ám ez a forradalmiság nem fogható tartósan semmiféle politika hámjába, csak az Istenébe. Ezt éppen az utolsó zsidó próféta, Jézus, teszi vakítóan világossá. Mindenünket oda kell adnunk a szegényeknek – de nem a szegények kedvéért.

Isten a maga választott népét – legyen ez a zsidóság vagy a keresztyén anyaszentegyház – nem társadalmi intézményeken keresztül, hanem közvetlenül vezeti. Ezért hát a próféták, Jézus és az igazságosság tanítója a holt-tengeri tekercsekben mind anarchisták – de nem az államellenesség kedvéért. A Biblia nem vet el semmilyen politikai rendet. És nem javasol semmilyen se.

A Biblia csak (csak!) azt kéri tőlünk, hogy legyünk jók, igazak, hívek.

Ezt a követelést kell a Szó meghallóinak egybevetniük a politikai világnézetekkel, amelyekhez vonzódnak. Nem jó zsidó és nem jó keresztyén az, aki igazságtalan és részvétlen. Persze afelől még lehet – a szó hagyomány vezérelte értelmében – körülmetélkedett, sertéshústól tartózkodó, úrvacsorához járuló, egyházi adót fizető ember akkor is, ha igazságtalan, ha nincs a szívében áldozatkészség és irgalom.

De a prófétákat ez nem érdekli.

* Megjelent a Szombat 1997 októberi számában. A 2010 decemberi 20 éves válogatásszámban az írást újraközzöltük.

** Q-nak nevezik (a német „Quelle”, forrás szóból) a János-, a Máté- és a Lukács-evangéliom közös alapját.

p.s.: A kékszínűsítő kiemelések tőlem - N.J.